

ДВА ВАРІАНТИ ПОВІСТІ М.УСТИЯНОВИЧА “МЕСТЬ ВЕРХОВИНЦЯ”

У статті розглядаються два варіанти повісті відомого українського письменника-романтика середини ХІХ ст. Микола Устияновича “Месьть верховинця”. Шляхом порівняльного аналізу першого варіанту твору, друкованого в 1848-1849 рр., та його пізнішої розширеної переробки 1879 р., яка в літературознавстві дотепер не розглядалася, зроблено спробу пояснити еволюцію світогляду письменника та його художнього стилю, показати тяжку долю галицької інтелігенції, що через об’єктивні життєві обставини нерідко потрапляла під вплив москвофільських ідей.

Кращими прозовими творами Миколи Устияновича (1811-1885) – українського письменника-романтика, видавця і громадсько-культурного діяча – є “повість* з правдивого случаю” “Месьть верховинця” (1849-1850) і “повість верховинська з місцевих поговорок” “Страсний четвер” (1852). Обидва твори були високо оцінені сучасниками М. Устияновича й здобули широке визнання читачів. Іван Франко вважав ці повісті чи не кращими зразками галицько-української новелістики 60-х років ХІХ століття [11, 130]. Вплив художнього стилю повістей М. Устияновича позначився на ранніх творах Каменяра, особливо у змалюванні гірських пейзажів, – як, наприклад, у повісті “Петрії і Довбушуки” [3, 146]. Тому не дивно, що І. Франко ще у 1876 р. мав намір перевидати “Месьть верховинця” і “Страстний четвер”, про що писав у листі до О. Рошкевич: “Мені підвищили стипендіум на річних 210 зол[отих]. Добре зробили пани поляки! На тоту інтенцію зібралось нас трьох таких лапсердаків, щоби видати твори прозові, а іменно повісті Устияновича” [10, 46]. Цей задум І. Франкові не вдалося реалізувати. Та через кілька років обидві повісті все ж вийшли окремим виданням.

---

* М. Устиянович спочатку визначив жанр твору як “повість” [9, № 75, 307]. У виданні 1879 р. письменник назвав твір “повісткою” [8, 107]. Це визначення, хоча і не канонічне, проте точніше, оскільки “Месьть верховинця” поєднує в собі ознаки повісті, оповідання й новели.

24 червня (6 липня) 1878 р. Микола Устиянович відзначав 40-літній ювілей священницької діяльності. З цієї нагоди ювіляра, що проживав тоді в м.Сучава (тепер Румунія), вітали численні друзі з Галичини і Буковини, шанувальники таланту, громадські організації. Щирим і теплим словом привітав “славного повістяра” (вислів Уляни Кравченко) львівський журнал “Правда” [4]. В 1879 р. редакція “Газети школьної” перевидала обидві його “повістки”. Того ж року при активному сприянні О.Партицького редакція “Зорі” також “для возвеличення ювілейного обходу занялась – за призволенсьемъ автора – выдансьемъ двохъ Его обширнйшихъ повістей: “Страстный четвергъ” и “Местъ верховинця” [2]. Але якщо повість “Страстный четвергъ”, зазначала редакція “Зорі”, “появилась теперъ майже безъ всякихъ змйнъ”, то “Местъ верховинця” “в теперішномъ виданю... самимъ Авторомъ въ деякихъ частяхъ zostala доповнена и переділана” [2].

Нова редакція “Месті верховинця” значно відрізняється від першої. У ній змінено фабулу, дещо по-іншому трактуються окремі епізоди і поведінка персонажів, у творі стало 6, а не 5, як було раніше, розділів. Першу редакцію повісті не оминав увагою жоден дослідник української прози середини ХІХ століття, вона багато разів перевидавалась*. Своєрідне життя верховинців завжди викликало жвавий інтерес. Про це свідчить і такий факт. У 1886 р. у Львові почала виходити серія книг під назвою “Obrazki z Karpat”. Однією з перших у цій серії побачила світ книжка маловідомого польського письменника Чеслава Лукавського “Zemsta Ostapa, opowiesc z prawdziwego zdarzenia”,

---

* Повість “Местъ верховинця” була надрукована, крім уже названих, ще в таких виданнях: Никола Устиянович. Местъ верховинця. – Львів: Накладом ред. “Газети школьної”, 1879; Никола Устиянович. Повісті. – Львів: Накладом ред. “Газети школьної”, 1879; Микола Устиянович. Местъ верховинця. – Коломия, 1907; Твори Николи Устияновича і Антона Могильницького. – Львів: Просвіта, 1913; Микола Устиянович. Местъ верховинця. – Львів: Просвіта, 1818; Микола Устиянович. Местъ верховинця. – Львів: Просвіта, 1927; Антологія українського оповідання: У 4-х томах. – К.: Держвидав України, 1960. – Т.1; Письменники Західної України 30-50-х років ХІХ ст. – К.: Дніпро, 1965.

який майже дослівно переклав твір М.Устияновича на польську мову, підписавши його своїм прізвиськом. Це дало підставу В.Щурату не тільки назвати вчинок Ч.Лукавського “літературною крадіжкою”, а й “серйозно призадуматись над польськими голосами про маловартість української літератури, яка ніби-то тільки й тягне соки з польської” [13,153]. Другий варіант “Месті верховинця” майже ніким із літературознавців не згадується, – тому, очевидно, що “перерібка єсть слабша від первістного твору” [7,327], млявіша й розтягненіша. З цієї ж причини другу редакцію “повістки” жодного разу не було перевидано. Однак саме цей варіант повісті дає можливість краще зрозуміти еволюцію світогляду і художнього стилю письменника, дозволяє глибше проникнути в його творчу лабораторію.

Що ж спонукало М.Устияновича переробити твір, який і без того був визнаний читачем і користувався широкою популярністю? Від написання першого варіанту повісті у 1879 р. минуло близько 30 років. За цей час у житті письменника сталося багато змін: переїзд до м.Сучави, поступовий відхід від активного громадського й літературного життя, хитання й невизначеність у питаннях літературної мови і, врешті, схиляння до москвофільства. У дні “ювілейного обходу” увага громадськості знову була звернена до М.Устияновича. І коли зайшла мова про окреме видання його кращих прозових творів, письменник, очевидно, відчув внутрішню потребу ще раз звернутися до повісті “Месть верховинця” – щоб увиразнити окремі образи, глибше мотивувати вчинки героїв. Про це він пише із Сучави в листі до О.Партицького від 20.II.1879 р.: “Месть верховинця” я зачал уже перестраивати на иной лад и може быть, что Вам понравится” [6]. А що робота над другим варіантом повісті посувалася успішно, свідчить лист М.Устияновича від 4.X.1879 р. до неустановленої особи: “...Если Вас не опустила терпливость, то я обещаю написать еще одну повестку з верховинського життя, а тим часом посилаю Вам продовження Мести Верховинця, переділаной на иный лад так, що із давнішої мазанини лишився лиш уступ V, котрому заглавіе А где садишь, біснுவатий? – Ні тамь людей ні там хати, которым то уступом и повесть кончается” [5].

Дія “повістки” відбувається в селі Рожанка, що на Сколівщині. Сюжетна колізія другого варіанту твору (тут залишилися без змін лише

5-й і 6-й розділи; у першому виданні їм відповідають розділи 4 і 5) у порівняно з першим розгортається так:

Видання 1849-50 рр.

I. Опис бойківського села Рожанка. Історія сім'ї Наливайчихи. Дружба, а згодом суперництво наймита Продана Наливайка та багача Федора Медуляка.

II. Продан дізнається про заручини коханої дівчини Молани – доньки багатого кмета (селянина) Дмитра Кожана – з Федором.

III. У Рожанці Зелені свята. Кожаниха має намір силою видати доньку за Федора. Страждання Молани, її побачення з Проданом. Продан іде з села.

IV. Молана жаліється на свою долю Продановій матері. Повернення Продана до хати.

V. Проданів намір убити Федора. І все ж він рятує його від пораненого ведмеда. Відмова зворушеного Федора від Молани. Одруження Продана і Молани.

Видання 1879 р.

I. Зима у бойківському селі Рожанка. Люди, що зібрались у млині, дізнаються про арешт наймита Продана, який нібито вбив ведмеда без дозволу влади. Горе Продановій матері, Наливайчихи.

II. Історія сім'ї Наливайчихи. Ненависть багачького сина Федора до Продана: історія з бакунярами (торгівцями тютюном) та самострілом.

III. По дорозі до Сколе Продан рятує панську дитину, що впала в колодязь. Опис Сколівського замку, панське правління у ньому. Жорстоке поводження пана з Проданом. Звільнення Продана.

IV. Повернення Продана у село, розмова з Федором. Недуга Молани. Кожаниха хоче силою одружити Молану з Федором.

V. Молана жаліється на свою долю Продановій матері. Повернення Продана до хати.

VI. Проданів намір убити Федора. І все ж він рятує його від пораненого ведмеда. Відмова зворушеного Федора від Молани. Одруження Продана і Молани.

Отже, в основі обох варіантів повісті "Месьть верховинця" лежить конфлікт між бідним наймитом Проданом Наливайком, що був

закоханий у Молану – доньку “найпершого кмета” у селі Дмитра Кожана, і його суперником – багацьким сином Федором Медуляком. В обох редакціях “повістки” цей конфлікт будується на основі соціальних суперечностей (Продан – бідний, Федір – багатий) та на антагонізмі моральних цінностей (Продан – “приятний і чемний”, Федір – потайний і заздрісний).

У другій редакції “Месті верховинця” значно загострюється соціальний аспект. Зокрема, тут згадується придушення владою в 1824 р. антифеодального бунту в Рожанці, за участь у якому старий Кожан – батько Молани – був покараний 25 буками, а його сина Петра остригли в Стрию, і “померла його [Кожанова. – Л.Г.] дитина з туги за верховиною десь там в Голомуцу” [8, 112]. Особливо докладно описує М.Устиянович панське правління у Сколівському замку. Посильний приносить у канцелярію кілька депеш, які потребують негайного виконання. І пан приймає рішення – звичайно, не на користь позивача. Наприклад, в одному селі священник домагається відкриття школи, його підтримують в окрузі, а сколівський вельможа “заморожує” справу: “Хіба бим одурів! Нащо хлопіві школа! Плуг, ціп, коса, – се для него школа, а учитель – оний зов’ялий сноп, що там стоить в куті” [8, 145]. Через свою пиху пан не відпускає Продана додому, хоча той ні в чому не винен: “...якщо того легіня пушу на волю, то моя повага упаде, як череп з полиці” [8, 150]. Коли ж Продан допитується, у чому його вина, пан б’є його в лице. І тут наш герой, який у першому варіанті твору лише дуже болісно переживав соціальну несправедливість (казав Федорові: “Добре тобі поношатись, бо яке тото: ти син богацький, та єдинокий. Тебе заступит батько, грунт та мішна з грішми, а за мною хто стане, коль я сиротюк без кавальця землі?” [9, № 76, 312]), виявляє рішучість і почуття власної гідності: ледве стримуючи себе, він у гніві вигукує: “Пане, не бій, бо ти отдам” [8, 151, підкреслення наше. – Л.Г.]. Дізнавшись, що саме Продан врятував його дитину, пан робить хлопцеві велику “ласку”: змушує його служити “ще 5 неділь”. Але і потім не хоче повернути цьому працювитому парубкові паспорт, вимагає, щоби Продан був у нього за наймита, на що той з обуренням відповідає: “Панцю, я не ваш слуга!” [8, 156].

Отже, в характері героя, який у першій редакції твору був “сповнений романтичних суперечностей” [1, 64], тепер виразно викристалізувалася одна з головних рис буйної бойківської вдачі – непокірність, що відповідає старій приповідці: “З бойка слуги не буде”.

Та все ж М.Устияновича передовсім цікавили не так соціальні конфлікти, як людські душі з їх розбурханими поривами і пристрастями, що диктують відповідну поведінку. Змалювання соціальної несправедливості для письменника – це один із засобів розв’язання внутрішніх хитань і суперечностей героїв, протиставлення зла моральним цінностям християнства. Тому в другому варіанті повісті М.Устиянович приділяє значно більше уваги, ніж у першій редакції, морально-етичним питанням, вирішення яких у найнапруженіших моментах, як правило, супроводжується дидактичним підтекстом: устами розповідача письменник не тільки дає оцінку вчинкам героїв, а й відверто повчає читача. Цей розповідач виступає то свідком подій, то спостерігачем, а найчастіше він роздумує про причини зла у людському житті і застерігає від нечестивих учинків. Смерть сімох дітей Наливайчихи він пояснює її стражданням через чоловіка-п’яницю, бо саме через нього вона все життя “сербала чир, заправлений гризотою, а грижа заливає серце їдю, а съ кров’ю сердця плине їдь в материнську грудь съ молоком, а затрутоє молоко висисає нещасноє дитя і затруває себе. Колько-ж нерозважних отцов, а еше больше матерей, стануть на страшном суді убійцями власних своїх чад!” [8, 120].

У подібних дидактичних повчаннях позначилась естетика Просвітительства, в якій визначальними були морально-етичні норми.

Розповідач співчуває Анні Наливайчисі, якій “дала судьба майже всего до волі (тут маються на увазі не матеріальні, а моральні цінності. – Л.Г.), але не дала долі” [8, 115], іронізує над чиновником, що у Сколівському замку задрімав серед актів, протоколів і документів “з утомлення... от духовного труда” [8, 140], розмірковує про те, як зовнішність людини виявляє її характер: “...кожде лице есть грамота, на которой виписане все то, чим накопило серце, як тая вивіска над крамом, що світу голосить, чим купец торгує... Глянь на лице і укладь (будову. – Л.Г.) хитрого чоловіка, а найдеш в нім навірно подобу лиса, у проворного лизуна – подобу тихого котика, гордий дурак надутий, як

індик, пишная дама похожа на глуповату паву, геготлива – на сороку, дурновата – на гуску, а біленька терпелива – на біленьку ягничку” [8,141].

Але найцікавішими є філософські міркування розповідача про таємниці світу і призначення людини на землі, що нагадують деякою мірою роздуми мудрого, але неосвіченого старого селянина-філософа із повісті М.Устияновича “Старий Єфрем”, надрукованої в “Галичорускому Вістнику” ще в 1849 році: “Не без причини знімав безсмертний Ньютон завжди шапку із своєї голови, коли вимовляв ім’я того, що владіє світами. Не без причини став ся великий Гумбольдт в життю і при смерті таким ревнителем божественної віри... Они оба читали глибоко в книзі природи: один в небесній, а другий в земній. А книга природи – то Божа книга. Щаслив, хто до тої книги хоть одним оком загляне, слова її хоть одним ухом зачує” [8,160]. У такий спосіб М.Устиянович як священник глибше і ширше, ніж у першій редакції повісті, проповідував ідеї християнського світобачення.

Безперечно, такі роздуми й відступи від стрижневого конфлікту, розлогі описи (природи, Сколівського замку), екскурси у минуле (згадка про бунт 1824-1825рр.) ще більше, ніж у першому варіанті “Месті верховинця”, уповільнюють розвиток сюжету. Але після кожного такого уповільнення розвиваються інтригуючі, деякою мірою навіть детективні події, чого не було у повісті, виданій у 1849-1850 рр.

Розповідач подає дуже докладний звіт про те, як Федір Модуляк задумав запроторити свого суперника у в’язницю. Федір скупив у бакунярів весь їх товар, сховав його і повідомив стражників, що Продан украв тютюн і переховує його у зимівці (хатці на полонині, придатній до життя і зимою). Коли ж стражники прийшли до хатинки, товару там уже не було. Тепер, знову ж таки докладно, розкривається причина, що допомогла Проданові уникнути в’язниці: бакунярі випадково дізналися про підступний намір Федора і вчасно переховали тютюн. М.Устиянович застосовує тут один із своїх улюблених прийомів – хронологічну перестановку зображуваних подій, що допомагає йому тримати читача в постійному невіданні і напруженні до самого кінця події. Подібні інтригуючі фабульні перипетії, хоч і не часто, а все ж зустрічалися в літературі Західної України середини ХІХ ст., зокрема у повісті “Анна Смохівська” Є.Згарського (Зоря Галицька. – 1855. – № 18-25).

Другий варіант повісті “Месьть верховинця” написаний у кінці 80-х років XIX століття. Більшість літературознавців схиляється до думки, що тодішні 60-80 роки були москвофільським періодом творчості М. Устияновича. Справді, в цей час у творчості письменника (здебільшого в поезії, бо останні прозові твори М. Устияновича вийшли в 1865 році) зазвучали мотиви зневіри, розпачу і розчарування, а в ряді поетичних творів, писаних “язичієм”, прославляється австрійська влада. Все це давало підставу дослідникам творчості “білоголового поета” прийти до висновку, що він після революції 1848-1849 рр. скотився на консервативні позиції. Але у письменника були вагомі причини, які штовхали його на москвофільську стежку: це і недовір’я до нього влади, і живогіння на убогій гірській парафії в Славську, де місцевий декан на раз писав на о. Устияновича доноси у Львівську консисторію. Після переїзду в 1870 р. до Сучави матеріальні справи сім’ї дещо поліпшились, але на руках уже немолодого священика після смерті дружини залишилось 10 дітей, яких треба було виховати і вивести в люди. Такі життєві обставини не давали можливості письменнику повністю віддаватися літературній праці. І все ж повернення М. Устияновича в 1879 р. до написаної в час найбільшого підйому його творчості повісті “Месьть верховинця” з метою зробити цей твір “ще кращим” засвідчує, що в серці письменника давні ідеали, посіяні Маркіяном Шашкевичем та революційними подіями 1848-1849 рр., ніколи не згасали. Цю думку підтверджують написані в 60-х роках, але не друковані за життя автора поезії на історичні теми, а також посма “Вспомини” та лірична рефлексія “Сон внучки”, створені за рік до його смерті. Інша річ, що творчі можливості у битого долею старого священика з його тенденціями до морально-дидактичних сентенцій та ще після довгої мовчанки в прозі були вже не ті. Тому друга редакція повісті “Месьть верховинця” виявилася з художнього боку слабшою від першої. В усій цій болісній історії, за словами М. Шалати, “відбився весь трагізм долі галицької інтелігенції середини XIX століття, яка справді щиро хотіла прислужитися і, в міру сил, прислужилася народів” [12, 43].

1. Нахлік С. Романтична повістка М.Устияновича "Месьть верховинця" // Рад. літературознавство. – 1981. – № 12. – С. 61-70.
  2. Отъ видавництва "Зорі" // Повісті Николая Устияновича. Львів: Накладом редакції "Зорі", 1879. – Без сторінки.
  3. Радзикович В. Повість Франка "Петрії і Довбушуки" // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. CLXI / Збірник Філологічної Секції. – Нью-Йорк – Париж, 1953. – Т. 24. – С. 143-169.
  4. 40-літній юбилей священства о.Устияновича // Правда. – 1878. – № 13.
  5. Устиянович М. Лист до неустановленої особи від 4.10.1879 р. – Відділ рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім.В.Стефаника: О/Н, № 1821.
  6. Устиянович М. Лист до О.Партицького від 20.02.1879 р. – Відділ рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім. В.Стефаника: Фонд О.Партицького, п.3, од. зб.68.
  7. Устиянович М. Месьть верховинця. (Повістка з правдивого случаю) // Твори Николи Устияновича і Антона Могильницького. – Львів: Просвіта, 1913. – С. 169-194; 327-328 (примітки).
  8. Устиянович М. Месьть верховинця. (Повістка по правдивом случаю) // Повісті Николая Устияновича. – Львів: Накладом редакції "Зорі", 1879. – С. 107-191.
  9. Устиянович М. Месьть верховинця. (Повість з правдивого случаю) // Галичо-руській вістник. – 1849. – № 75. – С.307-308, № 76. – С. 312, № 77. – С.315-316, № 78. – С.319-320; 1850. – № 1. – С.3-4.
  10. Франко І. Лист до Ольги Ропкевич від 29.02.1896 // Франко І. Зібр.тв.: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.48. – С.46-48.
  11. Франко І. Южнорусская литература // Франко І. Зібр.тв.: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.41. – С.101-162.
  12. Шалата М. Будитель народного духу // Микола Устиянович. Поесії. – К.: Рад. письменник, 1987. – С.17-46.
  13. Щурат В. "Zemsta Ostapa" чи "Месьть верховинця"? // Щурат В. Вибрані праці з історії літератури. – К.: Вид-во АН України, 1963. – С. 152-153.
- Лилия Гулевич. Два варианта повести Н.Устияновича "Месьть верховинця". В статье рассматриваются два варианта повести «Месьть верховинця», автором которых является известный украинский**

писатель-романтик XIX в. Николай Устиянович. Путем сравнительного анализа первого варианта повести, изданного в 1848-1849 гг., и её позднейшей расширенной переделки 1879 г., которая до сих пор не рассматривалась исследователями литературы, сделана попытка проследить эволюцию мировоззрения писателя и его художественного стиля, раскрыть тяжелую судьбу галицкой интеллигенции, которая из-за объективных жизненных обстоятельств нередко попадала под влияние москвофильских идей.

Lilya Hulevych. Two versions of M. Ustyianovych's story "Revenge of the Verkhovynets". The article deals with two versions of the story "Revenge of the Verkhovynets" written by a well-known Ukrainian writer-romanticist of the middle of the XIX th. century. By means of comparative analysis of the first version, published in 1848-1849 and of its later extended version, done in 1879 which hasn't been considered by literary criticism up to now, there has been made an attempt to explain the evolution of the writer's outlook and of his artistic style, to reveal the hardships of Galician's intelligentsia which was submitted to the influence of Moscovophile ideals due to objective life conditions.